

שימוש הלוח הזה, המתאר אפוא את חלוקת החדשים במשך כל השנה בעבודת השדה והכרם, הוא כעת ברור. ובוה מסכים אני לדעתו של אולברייט, הרואה כאן לוח לשימוש תלמידים בלימוד. לוח מתאימים גם גודל הלוח וצורתו, הנוחים ליד הילד הלומד, וגם דרך הלימוד של סורות הקוראן בכפרים ערביים בארץ-ישראל. ומתוך שימוש טבלאות כאלה בלימוד הנוער בארץ כנען בימי הקדם ביארתי גם את סדרן ואת שמותיהן של אותיות האלף-בית²⁸.

בשם אבי [הו], הכתוב בצד הלוח, והמורה על מקורו הישראלי של לוח זה, אפשר לראות את שם המורה, שהכין את הטבלה בשביל תלמידיו. וכך גם כתובת קטנה זו עדות היא למצב החינוך והתרבות בישראל בימי קדם.

(28) ר' מאמרי בלשוננו י"ד, ע' 153-157.

שריד ארכאי בספרות הנבואה *

מאת מנחם דימן

א

המתבונן בנבואה על מואב שבספר ירמיה מ"ח, נתקל מיד בדבר מפתיע: דיספרופורציה בולטת בין ארכה לבין ארכן של הנבואות שבפרק מ"ט א. תמיהה זו אומרת דרשני. מה טעם ראה הנביא להאריך בנבואתו על מואב יותר מסכום כל הנבואות של פרק מ"ט? מן העובדות ההיסטוריות ברור, כי מואב לא נתייחד בשום דבר, אשר יצדיק תשומת-לב יתרה אליו, יותר מן הגויים הנמנים בפרק הבא. גם התוכן עצמו אינו נבדל סוף-סוף מתכנון של הנבואות על שאר הגויים. מה שמבדיל ביניהן היא האריכות היתרה של פרק מ"ח, הניכרת מיד לעין מסתכל.

סיבתה של אריכות זו עלינו לבקשה במבנה הפנימי של הנבואה גרידה. והנה משמעיינים אנו בדרך-ההרצאה של הנבואה הנדונה, נוכחים אנו מיד כי נצטרפו בה שני יסודות שונים: קינה על מפלת מואב וייעודי-גלות. שני היסודות הללו לא נתרעבו ביניהם: הם כתובים זה בצד זה, קטע-קינה וייעודים נבואיים אחריו, קטע-קינה וייעודים אחריו. קטעי הקינה הם: פסוקים א'—ו', כ"ט—ל"ח, מ"ה—מ"ו. מסתבר כי גם בפסוקים ט"ז—כ"ד משוקע קטע-קינה אשר שונה ועובד עד שכמעט ניטל ממנו אפיו הראשוני. נסמן את הקטעים בהתאמה, לפי סדרם בתוך הפרק: א, ב, ג, ד. בין הקטעים הללו משולבים ייעודי הגלות והחרבן, שאינם שונים במאומה מן הייעודים לשאר הגויים שבפרק מ"ט.

הדבר השני המתבלט מיד: קטע ג' דומה עד להפליא לחלק מנבואתו של ישעיהו

(* הריני מכיר טובה למורי הפרופסורים מ. צ. סגל ומ. ד. קאסוטו ולד"ר ב. מיילר על אשר הואילו לעיין בכתב-היד וערוגני בעבודתי זו. מאמר זה הנהו חלק ממחקר מקיף יותר בדבר הנבואות על הגוים בספר ירמיהו.

(1) הפרקים מ"ח-מ"ט כוללים קצרות-נבואות מיוחדת, מגילה בפני עצמה, המורכבת יעודים על שני יחודה. זמנה—לפני חרבן ירושלים.

על מואב — ט"ז, ו'—י"ב. ועוד: חלקים מקטע זה, שאין להם הקבלה בישעיהו ט"ז, זיהים עם כמה פסוקים הבאים בישעיהו ט"ו². מצד שני, פסוק הבא בתוך קטע א' (3) יש לו רע זיהה בישעיה ט"ו⁴. על-כן ברור כי שני חלקי-הקינה שבספר ישעיהו (5) הם שני חלקים של קינה אחת⁶; ומכאן גם שקטעים א' וג' שבספרנו — חלקים של קינה אחת הם. ויש להניח כי גם קטע ב' שייך לאותה הקינה, אף-על-פי שאין בידינו הוכחות מכריעות לכך, מאחר שקטע ב' עובד בפאראפראזה חריפה של הנביא.

ההנחה היא, איפוא, כי קטעים א', (ב'), ג' אינם אלא חלקים של קינה אחת. יש להוסיף עוד כי נראה שקטע ד' אינו שייך לאותה הקינה. קטעים א', ג' גדושים הגות אלגית, מלאנכוליה וצער לא-גבול, ואילו בקטע ד' פורץ מוטיב של שמחה-לאיד, שנוח יותר לראותו כשירת-נצחון. אבל ברור כי גם קטע זה מקורו באותו חוג-היצירה אשר ממנו יצאה הקינה, וודאי שהוא קרוב לה קרבת זמן ומהות. נוציא-נא את קטע ד' לרגע מתחום עיונו, ונחזור אליו להלן (את שאר הקטעים נכנה הקינה סתם).

ב'

מעתה באנו אל אחת השאלות החשובות בעיונו: מהו הקשר בין הקינה שבירמיה מ"ח לבין זו שבישעיה ט"ו-ט"ז? מהו היחס בין שתי אלה מבחינה עניינית וכרונולוגית?

שתי אפשרויות באות בחשבון: א' הקינה באה בנבואת ירמ' מ"ח על פי ישע' ט"ו-ט"ז; לאמור, בירמיה היא סיקונדארית ותלויה בצורתה של הקינה שבספר ישעיה. ב' שני הנביאים שאלו את הקינה ממקור שלישי. האפשרות השלישית, שבספר ישעיה הועתקה הקינה מספר ירמיה, אינה באה בחשבון במאמר זה, שכן מניח אני שהנבואה על מואב בישע' ט"ו-ט"ז שייכת לנביא ישעיהו עצמו. אמנם, הנחה זו אינה מקובלת כאמת מוסכמת במדע המקרא, אם גם לא מעטים החוקרים הנוטים לקבלה; ולא כאן המקום לעיין בדבר; ועוד ניווכח להלן כי מסקנתנו לא תהיה תלויה בהנחה זו.

מבין שתי האפשרויות הללו מסתברת יותר השנייה: ירמיהו לא הביא את הקינה מתוך נבואתו של ישעיהו; וחוסר השוויון באריכותן של שתי נוסחאות הקינה יוכיח. ירמיהו מביא חלקים שונים מתוך הקינה, אשר לא הובאו בישעיהו, כשם שגם האחרון הביא חלקים שלא באו בנוסחתו של ירמיהו, גם סדר הקטעים שונה. ולא זו בלבד, אלא שגם שינויי הנוסחאות אינם תומכים בשום פנים בסברת תלות הדדית. יש גירסאות הנראות נכונות יותר בנוסחה האחת, כשם שיש אחרות הנראות עדיפות בנוסחה השנייה; אף-על-פי שבדרך כלל נוסחתו של ירמיהו מנופה ומעובדת יותר מחברתה. כל הבחינות מוכיחות שהנוסחה שבירמיהו אינה תלויה בחברתה ואינה משועבדת לה. אך גדולה מזו, עובדות אלה עצמן מלמדות כי לא ישעיהו היה מקורה הראשוני של הקינה. וראיות נוספות לדבר. לא זו בלבד, שירמיהו רומז בייעודי-הגלות כי הקינה כבר נאמרה לפניו⁷, אלא שגם ישעיהו עצמו מעיד כי את הדברים הללו מצא מוגמרים לפניו⁸.

(2) השווה ירמ' מ"ח, ל"ד; ל"ג; ל"ב; ל"א; ל"ז; ל"ח; אל ישע' ט"ו, ו'1; ז'1; ב'2; כסידרם.

(3) ר' ירמ' מ"ח, ה'.

(4) ר' ישע' ט"ו, ה'2.

(5) ישע' ט"ו וט"ז, ו-י"ב.

(6) סבורני כי הפסוקים א'—ה' בישע' ט"ז אינם שייכים לקינה; ולא כאן המקום להאריך בזה.

(7) ר' שם, ה'; ואבד העמק ונשמד המישר אשר אמר ה'; והשווה פסוק כ"א.

(8) ר' ישע' ט"ו, י"ג.

ועוד, יש ששתי נוסחאות-הקינה גם יחד נראות בעינינו כעיבוד, מעין תמצית הרעיון שהובע בנוסח המקורי⁹. ולאחרונה, כל הקינה כולה רוויה יגון קודר, עצבות נוראה הבוקעת וזועקת מתוך כל שורותיה. המקונן נרעש ונדהם כולו מרושם המאורעות, ודומה כשרוי בהם. אין להבין כיצד נאמרה קינה נרגשת כזאת במרחק גיאוגרפי, מפי נביא יהודי בירושלים.

ומכיוון שכך, רשאים אנו לשאף: מהו המקור הראשון שממנו שאבו שני הנביאים? מה זמנה של קינה מופלאה זו, ולאיזה מאורע היא מכוונת?

ג

בקביעת זמנה של הקינה המואבית הזאת נחלקו ביותר דעות המבקרים, והרבה טרחה ולבטים גרמה להם סוגיה זו. היו שקבעו בימי ירבעם בן יואש, והיו שחיפשו לה רקע היסטורי מתאים בימי אשורבניפל או נבוכדנאצר. היו שאחרו לימי החרבן וטענו כי מדברת היא על התנפלות הערבים הנבטים על מואב, או שמתאמת היא לימי יוחנן הורקנוס ואפילו אלכסנדר ינאי¹⁰. אין לפרט את כל הדעות שהובעו בנדון זה. התופעה כשהיא לעצמה, כלומר מבוכה רבה בקביעת זמנה של יצירה מקראית, שכחה היא בחקר המקרא. אך האופי המיוחד-במינו של קינה זו עושה את השאלה לרב-עניין. יש לברר תחילה את הגישה המיתודולוגית. הקינה אינה מצטיינת באידיאות מיוחדות, אשר תוכלנה לשמש לנו אבן-בוחן בקביעת התקופה. מן הבחינה הפילולוגית מצטיינת הקינה בלשונה המיוחדת¹¹; אבל קשה יהיה למצוא כאן סימני-לשון אפיינים אשר יציינו את זמנה בוודאות. הסימנים הלשוניים יוכלו לשמש רק עזר נוסף, אבל לא אמת-מידה ראשית. המאורע ההיסטורי שעליו נוסדה הקינה, גם הוא אינו מתברר מתוכה במפורש. דבר אחד ודאי: על ארץ מואב עבר חרבן קשה. מה טיבו של חרבן זה אין הקינה מספרת.

ברם, יכולים אנו לבחון את הקינה מנקודת-מבט גיאוגראפית. ביצירה זו יש לנו רמזים גיאוגראפים רבים, שבהתלכדם יחד הם מרמזים על מציאות גיאוגראפית-היסטורית מסויימת, שבה מתבלטות בוודאות שתי עובדות חשובות; ואלה הן:

א' תחומיה של ארץ מואב בצפון מגיעים עד חשבו¹², אל עזה¹³, שבמה (14) ואף עד יעזר¹⁵; ובכיוון הצפוני-מערבי—עד מי נמרים¹⁶, הוא ואדי נמרין של היום, מירוצו התחתון של ואדי שעב, הנופל לירדן כ-12 ק"מ מצפון לים-המלח¹⁷. ויש להדגיש כי הגבולות הללו אינם מדיניים אלא אתניים-ישוביים; כל המקומות הללו נחשבים בקינה לישובים מואביים.

(9) השווה—למשל—ישע' ט"ז, י"ב אל ירמ' מ"ח, ל"ה (ז).

(10) בירמ' מ"ח לא קבעו המבקרים את תחומיה של הקינה ולא הבדילוה מיעודי הגלות המשולבים באותו פרק; על-ידי-כך סיבכו את העניין לא במעט.

(11) יש שחשבוה לכתובה בניב מואבי.

(12) ר' ירמ' מ"ח, ל"ד = ישע' ט"ז, ד'; ט"ז, ח'—ט'.

(13) ר' שם שם, ל"ד = ישע' ט"ז, ד'; ט"ז, ט'.

(14) ר' שם שם, ל"ב. (15) ר' שם שם, ל"ב = ישע' ט"ז, ח'—ט'.

(16) ר' שם שם, ל"ד = ישע' ט"ז, ו'.

(17) זהו הויהו המקובל היום, שכבר הציעוהו חוקרים רבים, ר' לאחרונה Glueck, BASOR No. 91, pp. 10-11. המזהים את מי נמרים עם ואדי א-נמירה (בפינתו הדרומית-המזרחית של ים המלח) הזכרחה לעשות כך בגלל מעגל קסמים הגיוני שנקלעו לתוכו; מתחילה הגיחו שהקינה מאוחרת ומכאן נאלצו להחאים את הגבולות לטריטוריה המואבית המצומצמת.

ב' המלחמה והחרבן מגיעים בדרום רק עד הארנון, מבלי לעברו. כל הישובים הרבים הנמנים בקינה זו מקומם בחבל הארץ המשתרע מן הארנון צפונה. רק שני מקומות יוצאים מן הכלל: צ' ער וקיר-חרש. אשר לצ' ער, זו בלבד שמקומה המדויק אינו ידוע לנו, אלא שאין אנו יודעים גם היכן לחפש אחריה, אם בצפונה של ים-המלח או בדרומו. מתוך המקראות שבהם היא נזכרת בתורה נראה ברור כי מקומה בכרך הירדן, לא רחוק מבקעת ירחו¹⁸). וסוף סוף בקינתנו היא נזכרת רק כמקום שאליה מגיעים הבורחים¹⁹) ולא כישוב אשר סבל מן המלחמה. ואשר לקיר-חרש, שמקומה כנראה מדרום לארנון²⁰), זו נזכרת בקינתנו תמיד ליד מואב כולל²¹) וכבירתו הראשית של עם זה מסמלת כנראה את מואב בכלל, ונרדפת אתו²²). מכאן ששני אלה היוצאים מן הכלל אינם באים אלא לאשר את הכלל. והקביעה במקומה עומדת: ההרס אינו עובר אל עברו הדרומי של הארנון.

כדי להבין את המציאות הגיאוגראפית-ההיסטורית יש להתבונן קמעה במבנה הטופוגראפי-מורפולוגי של ארץ מואב. מן הארנון צפונה משתרע שטח ישר לא צ' התנשאות מפתיעה, רמה שאינה נמוכה מ-700 מ' ולעיתים רחוקות עולה על 800 מ' מעל לפני הים, אבל שינויי הגובה כמעט שאינם מורגשים. זוהי ארץ המישור הנזכרת בקינתנו²³) ובמקומות אחרים במקרא²⁴), הלא היא שוה קריתים בכינויה הארכאי²⁵). חז"ל מכנים אותה שפלה של עבר-הירדן²⁶). משטחו של המישור הזה נפסק רק בבתרי-נחלים אחדים, ורק במירוצם התחתון, סמוך לאשדות הפונות אל ים-המלח. מישור זה ניכר בניגודו לגלעד ההררי. ועוד סימן מובהק מבדיל ביניהם; לעומת הגלעד המיוער, דל מישור זה במטעים וכל עץ כמעט לא ימצא בו; הרי הוא אדמת תבואות ומרעה שטוחה וחלקה. הגבול בין המישור הזה לבין הגלעד עובר בקירוב על-פני ואדי עיון מוסא (הוואדי הראשון המשתפך לים המלח בצפונה) ונמשך מזרחה בקיר-חרב ישר פחות או יותר. משם צפונה מתחיל חצי הגלעד הדרומי, הנמשך עד נחל יבוק; ומן היבוק צפונה משתרע חצי הגלעד הצפוני²⁷).

(18) ר' בר' י"ג, י' ואילך; דב' ל"ד, ג'.

(19) ר' ישע' ט"ו, ה'.

(20) ר' מל"ב ג', כ"ה.

(21) ר' ירמ' מ"ה, ל"ו = ישע' ט"ז, ז'; י"א.

(22) קיר מואב (היום כרך) הנזכרת בישע' ט"ו, א' זיהה עם קיר-חרש, לפי המוסכם. ייתכן כי

באותו פסוק נרשמו שתי גירסאות מקבילות: כי בליל שדד ער, מואב נדמה; כי בליל שדד קיר-מואב נדמה. בראשונה יש להפסיק בין ער למואב, לא כן בשנייה. מבנה התחבירי של הגרסה השנייה לקוי; על-כן עדיפה הראשונה. והמדובר הוא, איפוא, על ער ולא על קיר מואב.

(23) ר' ירמ' מ"ה, כ"א.

(24) ר' דב' ג', י'; ד', מ"ג; יהו' י"ג, ט'; ט"ז; י"ז; כ"א.

(25) ר' בר' י"ד, ה'; ש. קל"י, עבר-הירדן היהודי, תרפ"ה, ע' 82, סבור כי קריתים זו

הנזכרת בבראשית אינה זו שבארץ מואב, אלא קריתים משוערת אחרת, שמקומה סמוך לעשתרות קרנים; אינו סבור שיש הכרח בהבחנה זו.

(26) ר' תוספ' שב' ס"ז.

(27) ר' דב' ג', י'; י"ב—י"ג; יהו' י"ב, ב'; ח', י"ג, ל"א. זהו הגלעד בתחומו המדויק והמצומצם: משני

עברי נחל יבוק. אך פעמים אחדות משמש הגלעד גם כמושג זיהה עם עבר-הירדן בכללו. כדוגמאות: יהו' כ"ב, ט'; י"ג; שופ' כ', א'.

חשבון ושבתה עומדות עדיין בקצה ארץ המישור (28); ואילו אלעזה, וכל-שכן יעזר, כבר נכנסו בכלל הגלעד (29). והוא הדין במי נמרים (30). כל היישובים הנמנים בקינתנו (פרט לקיר חרש וצוער) מקומם בעברו הצפוני של הארנון. והראיות: כמעט כולם ניתנו לשבט ראובן או גד אשר לא עברו מעולם את הארנון דרומה (31). היישובים המועטים, אשר לא נמנו כערי נחלתו של ראובן (חלון, בית גמול, קריות, בית דבלתים), נמנו ברשימת ערי המישור שבקינתנו (32). זאת אומרת: כל היישובים הללו מפורזים היו על פני המישור שבין הארנון והגלעד, או בעמקי הנחלים העוברים בו (פרט לער (33) וערוער (34) שמקומן היה בנחל ארנון עצמו).

אם כן, אנו יכולים לנסח את הבעייה שלנו בצורה אחרת: א' באינו תקופה היסטורית התפשטה נחלתו הלאומית של מואב צפונה על-פני כל ארץ המישור, ואף חדרה לתוך הגלעד הדרומי. ב' אימתי, באינו מלחמה, אבד למואבים כל המישור הזה עד הארנון, ורק עד הארנון.

אם נמצא את המומנט ההיסטורי, שאותו הולמים שני התנאים הללו, פתרנו את בעיית זמנה של הקינה.

ד'

בתוך ההשתלשלות הכרונולוגית אשר בה מחפשים אנו את המומנט המתאים, יש לקבוע סייג חשוב: מומנט זה אינו יכול להיות אחר זמנו של ישעיהו, כלומר,

(28) שתיהן עודן נכללות בין ערי המישור המנויות ביהו' י"ג.

(29) על יעזר ר' במ' ל"ב, א'; יהו' י"ג, כ"ה; דהיא כ"ו, ל"א. — הגיאוגרפים התקשו לזהות בדיוק את מקומה של יעזר (כשם שהתקשו למצוא את מקומם של רבים משאר היישובים הנזכרים בקינה); אך דבר זה אינו מכריע לגבינו; העיקר הוא שמקומה בגלעד הדרומי. אלעזה היא ח'רבת אל-על, כ"ב-4 ק"מ צפונית-מזרחית מחשבון, מעל ואדי חסבאן, בגובה של 910 מ' מעל לפני הים.

(30) על בית-נמרה ר' במ' ל"ב, א'; ג': יהו' י"ג, כ"ו. בית-נמרה זו (כיום: תל-גמרין, ליד הכפר א-שונה) שבנחלת גד עמדה מעל למי-נמרים.

(31) בצרה (ירמ' מ"ח) היא; בצר במדבר בארץ המישור (דב' ד', מ"ג). ואין לערבה עם בצרה שבאדום.

(32) ר' שם, כ"א-כ"ד. — כי בית-דבלתים (היא עלמון דבלתימה) נמצאת מצפון לארנון אנו למדים גם מסדר המסעות במ' ל"ג, מ"רמ"ו. היא נמנית שם בין דיבון ונבנו. — מורד חלנים אינו נזכר לא בין ערי-המישור וגם לא בין ערי-ראובן. אולם, חרנים העיר נזכרת בכתובת מישע (שו' 30-31) כאחד היישובים שהוא כבש (כנראה מידי ישראל, כמו שאר ערי כיבושו). מעלה הלוהית היה כנראה סמוך למורד חרנים, וסבורני כי את שניהם יש לחפש ליד האשדות הפונים לים-המלח. — אגלים ובאר אלים (ישע' ט"ו, ח') גם הן אינן נזכרות בין ערי-ראובן ולא בין ערי המישור. על באר-אלים סבורים הגיאוגרפים כי היא הבאר אשר על-ידה חננו בני-ישראל בעברם את הארנון (במד' כ"א, ט"ז); בקביעת מקומה המדויק רבו חילוקי הדעות. כמרכן אין בידינו לדעת היכן מקומה המדויק של אגלים. המחפשים אותה בדורמו של הארנון דווקא אינם מבססים את זיהוייהם יותר מאשר על השערות דמיוניות. ייתכן כי גם עד אגלים יללתה רבאר אלים יללתה אינן אלא שתי גירסאות מקבילות שנרשמו זו ליד זו. — דימון (ישע' ט"ו, ט') היא דיבון. גם דימון (ירמ' מ"ח, ב') אינה אלא דמן, אם נשמיט את המ"ם שנכפלה מתיבת גם שלפניה; ואין לקשרה עם מדמנה שבישע' כ"ה, י', שאינה מציינת מקום גיאוגרפי.

(33) ר' ישע' ט"ו, א'. המקום נקרא גם העיר; לעניין מקומה השווה במ' כ"א, ט"ו; כ"ב, ל"ו; דב' ב', ל"ו; יהו' י"ג, ט'; ט"ז.

(34) ר' ירמ' מ"ח, י"ט; ומקומה מוכח ממקראות רבים; והשווה אלה הנזכרים בהערה הקודמת.

לאחר ימיו של עוזיהו מלך יהודה, או ירבעם בן יואש מלך ישראל. עלינו לצמצם את חיפושנו רק בתקופה שקדמה למלכים האלה, או חלה בומנם³⁵.

ירבעם בן-יואש השיב את-גבול ישראל מלבוא חמת עד-ים הערבה³⁶ ואילו בסוף ימי מלכותו של יואש התפרצו גדודים מואבים לתוך גבול ישראל³⁷. אם כן, יש מקום לומר שהקינה מדברת על מפלת מואב לפני ירבעם.

ברם, משנעזין באפשרות זו ניווכח מיד כי אין היא באה בחשבון. ראשית, אין כל ראייה כי בימי יואש הרחיבו המואבים את יישובם האֶתְנִי עד קצה הגלעד. במידה שהדברים נשקפים מן הכתובים, היו אלה מסעי-שוד תכופים ומזומנים, אבל לא כיבוש מדיני, ועל אחת כמה וכמה לא כיבוש התיישבותי-לאומי. והשנית, אין כל אפשרות לפרש את המקרא עדיים הערבה³⁸. כאילו התכוון בדיוק עד נחל ארנון. ועוד זאת: עמוס מציין את הקריות כיישוב מואבי³⁹; קריות זו היא יישוב מסויים בארץ המישור⁴⁰ ונזכרה גם בכתובת מישע (שו' 13). מכאן אתה למד, שגבול כיבושיו של ירבעם עבר על-פני המישור הזה, צפונית לנחל ארנון. משום כך אי-אפשר לומר כי אותה המלחמה, שבה נכבש מידי המואבים כל השטח מיעזר ואלעלה עד הארנון, ושעלה מדברת קינתנו, היא מלחמתו של ירבעם במואב (שלא נזכרה במפורש בכתובים). עלינו להסיג אפוא את המומנט ההיסטורי הנעלם לזמנים קדומים יותר.

הרבה יכולים אנו ללמוד מבחינה זו מכתובת מישע. מאליה להתבונן בתחומי כיבושיו של המלך המואבי הזה מידי ישראל. הערים הצפוניות ביותר אשר כבשן היו: יהץ (שו' 19-20), מידבא (שו' 8; 30), ונבו (שו' 14-18) 41, כלומר, הוא לא הגיע כלל עד קצהו הצפוני של המישור. לחשבון, אלעלה, שבמה ויעזר אין כל זכר. יתר על כן, על עטרות⁴² הוא מעיד כי א(י)ש גד ישב (בה) מעו(ל)ם (שו' 10). הוא הורג את כל תושביה הישראלים ומושיב מואבים במקומם (שו' 11-13). נבו היא עיר ישראלית טהורה. מישע לוקח משם א(ת) כ(ל)י יהוה ומחרים את כל תושביה הישראלים לכמוש אלהיו. גם יהץ כנראה עיר ישראלית היא; מישע מושיב בה מואבים. ומסתבר כי עוד רבות מן הערים שכבש היו ישראליות תחילה, שהרי מקומה של עטרות דרומי למדי. מכאן נמצאנו למדים שתי עובדות: א' חלקה הצפוני של ארץ המישור היה ישראלי, מבחינה אתנית-יישובית, בימי אחאב וימים רבים לפניו, כנראה מקדמת המלוכה הישראלית. ב' זה היה התחום המאכסימאלי שאליה הגיעו המואבים בכבושיהם היישוביים עד ימי ירבעם

35) אמנם בישע' ט"ו, י"ג נאמר: זה הדבר אשר דבר ה' אל-מואב מאז, אך ייתכן כי אין הפסוק מתכוון אלא לפרק-זמן של כמה שנים בלבד; ומלכתחילה אפשר להניח כי הקינה היא בת זמנם של המלכים הנ"ל.

36) ר' מל"ב י"ד, כ"ה.

37) ר' שם י"ג, כ'.

38) ואף לא את הכתוב המקביל: עד נחל הערבה (עמ' ו', י"ד).

39) ר' עמ' ב', ב'.

40) ר' ירמ' מ"ח, כ"ד; אף-על-פי שאין בידנו לזחות את מקומו המדויק.

41) מבמ' כ"א, כ"ג ומישע' ט"ו, ד' = ירמ' מ"ח, ל"ד יש להסיק כי יהץ ישבה בחלקו המזרחי של המישור, ליד המדבר, אולי דרומית-מזרחית מחשבון; ואילו בקביעת מקומה המדויק רבה המבוכה; מחפשים אותה ליד דרך החג'.—מידבא נודעת עד היום בשם זה.—נבו נמצאת צפונית-מערבית ממנה, ליד הר נבו (ח'רבת מִתְנָת).

42) היא עטארו של היום, בין הנחלים זרקא מעין וסיל-הידאן, כ-18 ק"מ דרומית-מערבית ממידבא.

בן יואש, ואז אולי עוד נסוגו דרומה יותר. נראה שבמשך שני הדורות האלה שבין סוף מלכות אחאב לראשית מלכות ירבעם, לא הספיקו להרחיב את נחלתם הלאומית. בינתיים פקדה אותם מלחמה קשה בימי יהורם מלך ישראל⁴³.

שוב נאלצים אנו להעתיק את המומנט ההיסטורי הנעלם אחרנית.

על היחסים המדיניים בין המלוכה הישראלית לבין מואב מימי שלמה עד אחאב אין לנו כל עדויות מפורטות. אין בידינו לדעת אם במשך כל התקופה הארוכה הזאת היה מואב משועבד — פלו — שעבוד מדיני לישראל (מימי דוד; לאחר התפלג המלוכה עבר לידי הממלכה הצפונית), או שעמד ברשות עצמו. אולם, ודאי הוא שהחלק הצפוני של ארץ המישור היה מיושב כל אותה הזמן ישראלים, ובראשית המלוכה מסתבר שהנחלה הישראלית הישובית הלאומית הגיעה אף עד הארנון. דוד אשר מדד את המואבים בחבל⁴⁴ ודאי ששעבד לרשות המדינה הישראלית את מואב כולו, ולא רק עד הארנון. גם שאול נלחם בין השאר במואב וניצחם⁴⁵, אבל ההתיישובות הישראלית הגיעה גם אז עד הארנון. יפתח בהיחמו בבני-עמון טוען כי ישראל ישב בכל ארץ המישור שלוש מאות שנה⁴⁶; כנראה מתכוון הוא לומר — למן ראשית הכיבוש הישראלי. מבלי להיכנס כאן בבירור בעיית מקורותיו של ספר שופטים וזמן המסגרת הפראגמטית שלו, אפשר לקבוע כי עדותו עתיקה היא ומהימנת. אפילו נניח ששבט ראובן אבד בראשית ימי המלוכה⁴⁷, אין להבין זאת כאילו המואבים ירשוהו; אלא שנתפרדה המסגרת החברתית של השבט, ניטשטש אפיו. והוא נבלע בין שאר השבטים. אבל הנחלה האנתית-הלאומית של כלל ישראל לא השתנתה על-ידי-כך.

הווה אומר כי המציאות הגיאוגראפית של הקינה אינה הולמת שום מומנט היסטורי, שום תקופה בתולדות ישראל, עד ישעיהו. ובעצם גם לאחר שהתנוונה ממלכת אפרים וירדה מגדולתה, נפל חצי-הגלעד הדרומי לא בידי מואב, אלא בידי בני עמון. כי חשבון, דרך-משל, היתה מאז לעיר עמונית אנו למדים גם מירמיהו מ"ט, ג'. ובחוש נכון נטפלו המבקרים לפסוק זה⁴⁸, שכן הפסוק בצורתו המסורתית הורס את כל בניינם.

על התנאי השני שנקטנו לעיל עדיין יש מקום לומר כי חוסר-אינפורמציה היסטורית מעכב; אבל התנאי הראשון עומד ומכריז כתעודה מונומנטאלית: לאחר הכיבוש הישראלי לא שבו חשבון והערים שבצפונה להיות מואביות, לעולם.

על כרחנו חייבים אנו לומר כי קינה זו מוסרת מציאות גיאוגראפית-היסטורית מלפני הכיבוש הישראלי, או במלים אחרות: זהו שריד עתיק משירה פרי-ישראלית. לפי במדבר כ"א, כ"ז אפשר לכנות את השירה הקדומה ההיא: שירת המושלים.

(43) הכתייה הכרונולוגית הקשורה אל "ארבען שות" שבשו' 8 של כתובת מיסע אינה מעניינת כאן. — מל"ב י', ל"ג אינו מוכיח ולא כלום, שכן זוהי נוסחה מסורתית מגובשת, שאינה מוסרת בדיק את המצב היישובי-הגיאוגראפי אותה שעה.

(44) ר' שמו"ב ח', ב'.

(45) ר' שמו"א י"ד, מ"ה.

(46) ר' שופ' י"א, כ"ו.

(47) ולפי דה"א ה', ג' עדיין התקיים בימי תגלת פלאסר (הג') מלך אשור.

(48) גראף מעביר אותו לפרק מ"ח: קורניל גורס שם: עמון ודוהם-ארמון, תחת חשבון; ולבלב שתיעלם העיר חשבון מן הנבואה לבני-עמון. ור' בפירושו של דוהם, 1901, ע' 353.

ה'

במבט ראשון עלולה מסקנה זו להיראות אולי מוזרה ומלאת-העזה ביותר. ברם, אין מפלט ממנה; וכמה עובדות פוזיטיביות נוספות מאשרות אותה. גם לשונה המיוחדת של הקינה (במידה שלא עובדה בציטטות) מעידה לא דווקא על דיאלקט, אלא על ארכאיות. כך, דרך-משל, בידוע שהתיבה כי משמשת בקינה לא במשמעויותיה הרגילות, אלא באה כמלת-הצעה סתמית כדי לחזק את המשפט, מעין מלת-קריאה; אין היא מחברת שני משפטים. שימוש זה מצוי בחלקים הקדומים של השירה המקראית⁽⁴⁹⁾. וכן מצויים בקינה כמה פעלים ושימושי-לשון אשר חותם העתיקות טבוע בהם. בכלל, כל-מקום שנמסר הנוסח המקורי של הקינה, עדיין יכולים אנו לחוש את אפייה הקדמון.

ולא במקרה הובא בצד הקינה הזאת קטע אחר מאותה הספרות הארכאית (קטע ד'). גם זה שייך לשירת המושלים, וגם זה—כמו הקינה—ציטט עוד במקום אחר, קרוב יותר בזמנו לספרות ההיא—במד' כ"א, כ"ז-ל'. שתי הציטטות הובאו בשתי נוסחאות שונות במקצת. ושוב: נוסחת קטע ד' אינה תלויה בנוסחה של ספר במדבר. מה שיש בו, אין בו, ובהיפוך⁽⁵⁰⁾. אמנם, נוסחת ספר ירמיה רפויה וחיורת יותר מחברתה, אבל יש לזכור כי מרחק-זמן רב מפריד ביניהן.

יש גם דמיון ענייני בין הקטעים א' וד'. השווה פסוק ב': בחשבון חשבו עליה רעה, לכו ונכריתנה מגוי; אל פסוק מ"ה: כי אש יצאה מחשבון וכו'. שני המקראות מוסרים כנראה את אחד השלבים שבמהלך המלחמה; כל ארץ המישור לא נכבשה בקרב אחד. וכשם שקטע ד' (כמו גם במד' כ"א, כ"ז-ל') מדבר על מפלת מואב לפני סיוחן מלך האמורי, כך יש להניח כי גם הקינה מדברת על אותו מאורע היסטורי עצמו.

ו'

בסוף המאה שעברה היתה החדיינות ארוכה על בעיית אמיתותה ההיסטורית של מלחמת סיוחן, שנסתיימה לבסוף בהכרעה לחיוב⁽⁵¹⁾. דיון זה נשא אופי ספרותי-אנאליטי גרידא. בימינו נגעו חוקרים רבים שוב בבעייה זו, והפעם ראו אותה מלחמה כעובדה היסטורית⁽⁵²⁾. בידוע כי במסעות המחקר שנערכו מטעם ביה"ס האמריקאני לחקר המזרח נתגלה שכלל כל האזורים האלה, ארץ המישור והגלעד, היה מיושב יישוב צפוף מראשית תקופת הברזל. עובדה זו מאשרת את מסקנתנו אישור רב וגם הכרחי; בלעדיה לא היה דיון זה אפשרי.

כאן נטפלים אנו לתקופות רחוקות בתולדות הארץ. שטח שליטתו העתיק של "מלך מואב הראשון" השתרע אז על-פני כל ארץ המישור וקצהו של חצי-הגלעד הדרומי; אף הפינה הדרומית של עמק הירדן, מעבר לירדן ירחו, היתה שייכת לו⁽⁵³⁾. ממלכת בני

(49) ר' — דרך-משל — בר' ד', כ"ג-כ"ד; במ' כ"א, כ"ח; כ"ג, ט'; כ"ב; כן שכח שימוש זה בספר איוב.

(50) ירמ' מ"ה, מ"ה; שייך לגוף השירה. סוף הפסוק יש להשוותו אל במ' כ"ד, י"ו. ייתכן כי בבמ' כ"א, ל'; נרמז חרבן ארץ המישור.

(51) פתח בה א. מייאר (ר' ZAW 1881, S. 118); לסיכום ר' G. A. Smith, *Historical Geography of the Holy Land*, 1897, pp. 662—664.

(52) ר' H. Gressmann, *Mose und seine Zeit*, S. 305—310; וכן N. Glueck, *AASOR XVIII—XIX*, pp. 242—251 ובספרות שהוא מזכירה.

(53) ר' במ' כ"ב, א'; כ"ו, ג'; ס"ג; ל"ג, מ"ח-נ'; ועוד; דב' ל"ד, א'; ח'.

עמון כלה את שאריתו הצפונית של חצי הגלעד הדרומי ואת רובו עד יבוק הנחל. כשפרצו האמורים לעבר-הירדן המזרחי (אין אנו יודעים מהיכן באו) גירשו בתחילה את העמונים מן הגלעד ודחקו אותם אל מעבר למירוצו העליון של נחל יבוק (ואדי זרקה). הזורם בכיוון דרום-צפון — במקורב. לאחר-מכן פנו נגד המואבים ודחקו אותם אל מעבר לארנון דרומה. משנפלה ממלכת סיחון לפני בני-ישראל ירשו הגלעו באופן כזה מכלי שני את חצי ארץ בני עמון⁵⁴ ואת שטח מואב העתיקה. ברם, הגבולות החדשים, המצומצמים, של עמון ומואב עזים היו, ולהבקייע אף אליהם לא עצרו בני-ישראל כוח⁵⁵. מאידך גיסא, שאפו גם האחרונים כל הזמן לשוב אל נחלותיהם העתיקות.

מפלת שתי הממלכות, עמון ומואב, לפני האמורים, היתה ודאי מאורע גדול בזמנה. על מאורע זה שרו המושלים בשיריהם. הקטעים הספרותיים שהגיעו לידינו מוסבים על מלחמת האמורים במואב בלבד: שירת-הילה, חדור שבחים והערצה למנצח, וקינה נרגשת רוית-כאב, המדברת על אסונו של המנוצח⁵⁶.

אין ספק כי אנו עדים כאן לתופעה מיוחדת במינה. שרידים מאותה הספרות הנשכחת נשתקעו לא רק בתורה, אלא נשתמרו (כנראה בשינויי צורה מסויימים) במשך ימי הבית הראשון ונתגלגלו אף לספרי נבואה. ומעניין ואפייני הדבר כי הנביא רואה את השרידים הגלעו לא כשירת חול' תיאורית, אלא כדבר-ה' קדמון⁵⁷, אוראקולום העומד להתגשם שוב בימיו; ומתוך-כך הוא מצטט את הדברים ליד ייעודי-הגלעו שלו.

(54) ר' יהו' י"ג, כ"ה.

(55) ר' במ' כ"א, כ"ד; יהו' י"ב, ב'; י"ג, י'. רק מתוך הנחה זו — שעמון העתיקה השתרעה על שני הגלעד הדרומי-גבין את יהו' י"ג, כ"ה. וכך נבין את תביעתו של מלך עמון בתקופת יפתח (שופ' י"א, י"ג); שם יש לפרש: בתחומי השטח הזה מארנון ועד-היבוק ועד-הירדן, נכללה גם ארצו. — השווה לעומת זאת גל' ק, כנ"ל, ע' 243; 245—247.

(56) קביעה זו תוכל להאיר לנו את המקרא ישע' ט"ו, ט' = ירמ' מ"ה, ל"ב: כשם שבכתי (או-יותר משבכתי) על יעזר, אבכה על גפן שבמה וכו'. זאת אומרת שיעזר כבר נפלה לפנינו, עוד לפני שהתחוללה המלחמה אשר עליה חזרה הקינה. ואמנם, אנו מוצאים כי בארץ יעזר התקיימה ממלכה אמורית נפרדת (במ' כ"א, ל"ב); היא נוסדה כנראה לפני שכבשו האמורים את שארית הגלעד הדרומי ואת ארץ המישור. ושוב רואים אנו כי מלחמת-הכיבוש האמורית לא היתה חד-פעמית, אלא התקדמה גל אחרי גל.

(57) ר' ירמ' מ"ה, ח'; כ"ה; ל'.